

Željko Bjeljac

*Geografski institut "Jovan Cvijić", SANU
Beograd
zbieljac@yahoo*

Nevena Ćurčić

*Departman za Geografiju, turizam i hotelijerstvo,
Prirodnomatematički fakultet
Univerzitet u Novom Sadu*

Turizmološka valorizacija etnografskih manifestacija u Srbiji*

Apstrakt: Na teritoriji Srbije postoji veliki broj događaja zasnovanih na tradiciji, folkloru, običajima i starim načinima privređivanja. Etnografske manifestacije predstavljaju najstarije elemente u razvoju turizma kao i dovoljan motiv za turističku posetu. Po sadržaju programa dele se na smotre folkloru i izvorne narodne muzike, smotre običaja i dečje festivale folkloru. U radu je, prema geografskoj i ekonomskoj grupi kriterijuma, napravljena kategorizacija etnografskih manifestacija, a posebno su izdvojene manifestacije koje već predstavljaju ili imaju dovoljno snažan potencijal da postanu vodeća snaga destinacije i nosilac bržeg i kvalitetnijeg razvoja turizma.

Ključne reči: Srbija, demografija, tranzicija, etnografija, manifestacije, turistička ponuda, tradicija, folklor, običaji

Uvod

Danas su kao koncepcije turističkih manifestacija izražene tendencije globalizacije, multikulturalnosti i multietničnosti, ali i etnocentrizam, koji je usmeren na to da turisti upoznaju kulturu lokalne zajednice. "Sve veća raznolikost etničkih zajednica u Evropi nameće i potrebu očuvanja identiteta manjinskih zajednica, čemu festivali nesumnjivo doprinose u značajnoj meri"

* Rad je deo istraživanja u okviru projekata Geografskog Instituta "Jovan Cvijić" SANU, Beograd, pod nazivom "Geografski modaliteti razvoja nedovoljno razvijenih područja u Srbiji" i "Demografske tranzicije u Srbiji" Departmana za Geografiju, Turizam i Hotelijerstvo, PMF, Novi Sad, finansiranih od Ministarstva za Nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

(Hadžić i dr. 2005, 144). U Srbiji postoji veliki broj tradicionalnih događaja, lokalnih manifestacija, festivala, slavlja i slično. Osim popularnosti na domaćem tržištu, neki od ovih događaja imaju potencijal i na međunarodnom tržištu, gde su već do sada stekli određen stepen popularnosti (Strategija razvoja turizma Republike Srbije 2006, 126).

Etnografske manifestacije predstavljaju prikaz narodnih običaja, verovanja, rituala, starih načina privređivanja stanovništva. Nastale su na osnovu sećanja na ritual, iz čovekove potrebe podsećanja i obeležavanja. Zasnovane na tradiciji, folkloru i starim načinima privređivanja, predstavljaju najstarije elemente u razvoju turizma, kao i dovoljnu turističku vrednost za dolazak posetilaca (Bjeljac 2006, 57). Veliki broj etnografskih turističkih manifestacija nastao je, tokom 20. veka, prerastanjem rituala, svečanosti i obreda lokalnog stanovništva u pojavu koja se manifestuje kao predstavljanje tradicije, folkloru i običaja stanovništva na teritoriji Srbije zainteresovanoj publici. Svojim raznovrsnim programom, osim društveno-ekonomskog i kulturno-umetničkog značaja, ostvaruju i turističke efekte za mesto održavanja. Takvi efekti se primećuju u bogatstvu programa, utemeljenom na antropogenom nasleđu i lokaciji održavanja (atraktivni prirodni elementi). Prateći program treba da je raznovrstan i bogat umetničkim, sportskim, zabavnim, a povremeno i verskim sadržajem. Kod etnografskih manifestacija zastupljeni su skoro svi elementi koji pokreću turiste na putovanje: želja za upoznavanjem novih kultura, civilizacija i prostora, razonoda, odmor, hobi, zadovoljstvo (kod učesnika) i drugo (Bjeljac, Ćurčić 2007, 233). "Festivali imaju jaku povezanost s religijskim verovanjima, moralnim kodeksom, tradicionalno održavanim običajima i kulturološku povezanost sa mitovima. Festivali su prenosiooci društvenih običaja, rituala, mitova, folkloru i tradicije, izražavaju kulturne različitosti, s aspekta lokalnog, regionalnog i nacionalnog identiteta i kao takvi imaju veliki turistički značaj" (Association for Tourism and Leisure Education, 2003, citirano u Bjeljac 2006, 52-53).

U Srbiji, u Kalendarima priredbi Turističke Organizacije Vojvodine i Turističke organizacije Srbije (www.serbia-tourism.org.rs; www.vojvodinaonline.org.rs) izdvojeno je 798 turistički atraktivnih manifestacija, od kojih 111 ima etnografski karakter (13,9% od ukupnog broja manifestacija). Prema podacima Zavoda za kulturnu animaciju Srbije i Zavoda za kulturu Vojvodine (www.e-kultura.net; www.kultura-vojvodina.org.rs) je na teritoriji Srbije u 2009. godini održano 170 tradicionalnih manifestacija zasnovanih na tradiciji, folkloru i običajima. Organizuju se u 132 naselja Srbije.

Turizmološka valorizacija etnografskih manifestacija

Osnovna namera ovog rada je valorizacija postojećih etnografskih manifestacija i izdvajanje onih koje imaju značajno mesto u ukupnoj turističkoj ponudi

Srbije, kao potencijalni turistički brend na osnovu grupe geografskih i ekonomskih kriterijuma (Goldblatt 2000, 4; Bjeljac 2006, 129-132; Bjeljac, Ćurčić 2005, 61-62; Bjeljac 2007, 5-6; Bjeljac, Ćurčić 2007, 131; Bjeljac, Ćurčić 2008, 180-185; Bjeljac, Brankov 2008, 135-139; Bjeljac i dr 2009, 150-154).

Geografski kriterijumi za turizmolosko vrednovanje etnografskih manifestacija

Geografsku grupu kriterijuma obuhvataju: glavni sadržaj manifestacije, dužina održavanja, rang održavanja, vreme održavanja, lokacija održavanja, broj posetilaca i učesnika, umetnička vrednost manifestacije, prateće manifestacije i zadovoljstvo posetilaca.

Pitanja klasifikacije manifestacija *prema sadržaju programa* predmet su interesovanja brojnih teoretičara turizma. Marković i Marković između ostalih izdvajaju "festivala, folklorne manifestacije, viteške i istorijske igre", dok drugi izdvajaju "tradicionalne narodno-običajne svečanosti". Neki izdvajaju i manifestacije koje se odnose na tradiciju ili podsećanje na događaje ili ličnosti iz istorije i kulture, kao i manifestacije zabavnog karaktera (koncerti i festivali zabavne i narodne muzike, folklorne priredbe). Getz turističke manifestacije (događaje) detaljnije deli na: festivala (memorijali, zabavne, kulturne i specijalne teme), kulturne svečanosti (festivali, karnevali, religiozni događaji i parade), dok Arkodia i Alaster u okviru podele na tri kategorije manifestacija izdvajaju "festivala, gde se primarne aktivnosti okreću oko označavanja specijalnih prilika i značajnih događaja i kao komponente sadrže sledeće aktivnosti: zabava lokalne zajednice, servis lokalne zajednice, multikulturne proslave, verske proslave, sezonske i/ili žetvene proslave". Ljubojević i Andrejević kao specijalne događaje izdvajaju: "nacionalne praznike i slavlja, značajna civilna događanja, jedinstvene kulturne predstave", dok UNESCO kao deo kulturnog nasleđa izdvaja i folklorno nasleđe (zgrade i prostori, predmeti narodnog graditeljstva, nošnje, stari zanati, naivno slikarstvo, usmena tradicija, kulinarske tradicije, tradicionalni sportovi i igre). Bjeljac između ostalih izdvaja etnografske manifestacije¹. Prema Kalendaru priredbi Turističke organizacije Srbije za 2009. godinu kao smotre, priredbe i događanja izdvajaju se: "turističke manifestacije koje neguju i unapređuju izvorno narodno stvaralaštvo, manifestacije koje neguju i razvijaju umetničko stvaralaštvo."

Prema sadržaju programa, u Srbiji možemo izdvojiti: smotre folklornih igara i izvorne narodne muzike, smotre običaja², dečje festivala folkloru i narodnog stvaralaštva i smotre narodnih običaja (tabela 1).

¹ Svi navedeni autori u ovom pasusu, citirani su u Bjeljac (2006, 23-27).

² Smotre običaja su manifestacije koje u osnovi imaju očuvanje narodnih običaja življenja i privređivanja. Narodna tradicija na ovaj način se prezentuje i približava svim zainteresovanim da se sa njima upoznaju, a pre svega turistima.

Tabela 1. Podela manifestacija prema sadržaju programa

Sadržaj programa	Broj manifestacija
<i>Smotre folklora i izvorne narodne muzike</i>	64
Festivali folklora	43
Smotre izvorne narodne muzike	21
<i>Smotre običaja</i>	88
Smotre narodnog stvaralaštva	61
Žetvene svečanosti	14
Kosidbe	6
Izložbe rukotvorina	7
<i>Dečji festivali folklora i narodnog stvaralaštva</i>	18

Festivali folklora i *Smotre izvorne narodne muzike* nastale iz potrebe pojedina i zajednice za druženjem, doživljavanjem istorije, umetničkim izražavanjem zasnovanim na jeziku, pesmi i igri, predstavljale su povod za okupljanje i ispoljavanje u izvornom folklornom obliku uz poštovanje versko-običajnih načela. Od sredine 20. veka počinje interesovanje posetilaca iz drugih sredina, te ove manifestacije prerastaju i u potencijalno turistički atraktivne priredbe.

Smotre narodnog stvaralaštva su manifestacije koje neguju i unapređuju izvorno narodno stvaralaštvo. Značajan broj sabora predstavlja predtakmičenja za manifestacije od nacionalnog značaja, kao što su "Zlatne ruke Srbije"³, "Sabor narodnog stvaralaštva"⁴ i "Starosrpski izvori"⁵.

Doba *setve* i *žetve* od davnina je najvažniji period za egzistenciju stanovništva naseljenog na panonskom i peripanonskom geoprostoru Srbije. Upravo da bi istakli važnost toga, ratari su održavali žetvene svečanosti kojima su očuvani folklor, religija, običaji kraja i/ili regiona Srbije u kome se organizuju i imaju svoju atraktivnost i specifičnost. Te specifičnosti, obogaćene zabavnim i umetničkim programima i povezane s drugim društveno-geografskim karakteristika mesta ili regiona održavanja, predstavljaju važan sadržaj turističke ponude Srbije. Cilj održavanja žetelačkih svečanosti je obnova, očuvanje i negovanje tradicionalnih običaja srpskog, mađarskog, rusinskog, slovačkog, hrvatskog, bunjevačkog i rumunskog stanovništva u Srbiji. Održavaju se takmičenja u ručnom košenju žita kao osnovni program uz tradicionalni kosački doručak (ručak), sa gastronomskim karakteristikama naroda i kraja održavanja (Bjeljac, Ćurčić, 2008, 180-183).

U stočarskim krajevima, jedan od najvažnijih poslova je *kosidba* trave. "U prošlosti, letina se prikupljala uz pomoć moba, kada su se kosači okupljali jedni

³ Zrenjanin, Surdulica, Sokobanja, Brus, Zaječar, Smederevo, Rekovac, Raška, Subotica, Irig, Bujanovac, Brestovačka banja, Požarevac, Lebane, Vrnjačka Banja, Nova Varoš.

⁴ Šabac, Ivanjica, Doljevac, Smederevo, Velika Plana, Rekovac, Vrnjačka Banja, Bojčevac, Kotlujevac, Priboj, Užice, Selenča, Miroč, Sopotnica, Kruševac, Aleksinac, Bor,

⁵ Kosovska Mitrovica, Zvečan, Leposavić, Gračanica, Štrpce.

kod drugih i zajednički obavljali težak i važan posao" (Brankov i dr. 2009, 77). Koliki je bio značaj govori i to da se početak, a posebno kraj košenja pretvarao u pravu svetkovinu. "Kosa je subjekat velikog broja pesama i deo narodne mudrosti, više nego ijedna poljoprivredna alatka u kulturama poznatim na prostoru Evrope i predstavlja mnogo više od oruđa kojim se kosi trava. Ovakvi skupovi nisu predstavljali samo završetak jednog važnog posla, već i priliku da se sretnu ugledni domaćini, ugovore poslovi. Mlade devojke i momci su imali priliku da budu viđeni, ašikuju, pa i svadbu ugovore" (Bjeljac i dr. 2009, 150, 153). Ove svetkovine su vremenom prerasle u takmičenja kosača s odgovarajućim programima folklora, atraktivnim za turističke ponude⁶.

Izložbe rukotvorina, predstavljaju stare zanate, narodne rukotvorine, kao deo sajamsko-izložbenog vida etnografskih manifestacija, dok su *Dečiji festivali* folklora vid etnografskih manifestacija gde su deca izvođači i posetioci.

Etnografske turističke manifestacije u Srbiji imaju dugu *tradiciju* održavanja (tabela 2)

Tabela 2. Podela manifestacija prema dužini održavanja

Dužina	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
do 4 godine	0 bodova	25
5 do 10 godina	1 bod	43
11 do 20 godina	2 boda	37
21 do 30 godina	3 boda	30
31 do 40 godina	4 boda	14
Preko 40 godina	5 bodova	11

Prema dužini održavanja, posebno se izdvajaju: "Dužijanica" Subotica (98 godina), "Slovačke narodne svečanosti" Bački Petrovac (68 puta), "Festival tradicionalnog narodnog pevanja grupa pevača" Beograd (50 godina), "Červena Ruža" Ruski Krstur i "Festival muzike i folklora Rumuna u Vojvodini" (49 godina), "Crnorečje u pesmi i igri" Boljevac, "Đendeš Bokreta i Durindo"⁷ (46 godina), "Na Moravi vodenica stara" Aleksinac (45 puta), "Homoljski motivi" Kučevo (42 godine), "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac (41 godina), "Festival folklornih tradicija Vojvodine"⁸, Festival muzike i folklora Slovaka u Vojvodini "Tancuj, tancuj", "Vražogrnački točak" Vražogrnici i Međunarodna

⁶ Prvo takmičenje kosača na Rajcu održano je kada i prvi narodni vašar, na Petrovdan, crkvenu slavu, 12. jula 1892. godine

⁷ U vojvođanskim mestima gde mađarska nacionalna manjina ima apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva.

⁸ Do 1992. godine u Vršcu, u okviru manifestacije "Dani berbe grožđa", a posle, samostalno, svake godine u drugom vojvođanskom naselju, a od 2008. godine u Vrbasu.

izložba ručnih radova i kolekcionarstva-MIRK⁹ (po 39 godina), "Kosidba na Rajcu", Republički sabor narodnog stvaralaštva Oplenac i "Krajinski običaji" Negotin (po 37 puta), "Hajduk Veljkovi dani" Lenovac (36 godina), "Padeški kladenac" Padež (35 godina), Smotra narodnog stvaralaštva dece Srbije, Ratina (34 godine).

Sadržaj manifestacije i *prateći programi* su oni koji svojim zabavnim, obrazovnim, kulturno-umetničkim, sportskim, etnografskim, verskim i drugim sadržajima obogaćuju ukupan program manifestacije.¹⁰ Kao prateći programi se najčešće izdvajaju izložbe (likovne i etnografske izložbe, izložbe fotografija, ručnih radova, starih zanata i poljoprivrednih mašina), promocije knjiga, zabavni programi, muzičko scenski nastupi, pozorišne predstave, prezentacije starih jela (gastronomija), sportska takmičenja, stručna predavanja. Bogatstvo i raznovrsnost osnovnog i pratećeg programa je glavni faktor koji etnografske manifestacije stavljaju na prvo mesto u ukupnoj turističkoj ponudi Srbije (tabela 3).

Tabela 3. Vrednovanje manifestacija prema broju pratećih programa

Broj pratećih priredbi	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
0 (osnovni program)	0 bodova	86
1	1 bod	6
2	2 boda	8
3	3 boda	8
4	4 boda	37
Preko 5	5 bodova	25

Po bogatstvu pratećih manifestacija, izdvajaju se: "Dužijanica" Subotica¹¹ (28), "Slovačke narodne svečanosti" Bački Petrovac¹² (19), "Kosidba na Rajcu"¹³ (12), Sabor frulaša Srbije "Oj Moravo" Prislonica (11)¹⁴, "Dužionica" Sombor

⁹ U vojvođanskim mestima gde mađarska nacionalna manjina ima apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva.

¹⁰ Karakteristika festivala folklora je da preovlađuje samo osnovni program, odnosno takmičenje ili smotra folklornih ansambala.

¹¹ Kolonija naive u tehnici slame u Tavankutu, Konjičke trke Dužijanica, Tamburaško veče, Skupština risara i folklorno veče na trgu u centru Subotice, Povorka Dužijanica kroz Suboticu, bandašicino kolo, takmičenja u kuvanju ovčijeg paprikaša, riblje čorbe, pripremi žetelačkog fruštuka i dr.

¹² Vernisaž izložbe "Berba Hmelja" – Udruženje petrovačkih žena, folklorna takmičenja, Vašar umetnosti ("JART") "Bogartstvo naših sela – žetva" – Vrbara i sl.

¹³ Festival folklornih ansambala Kosidba, defile kosača, trubača, vodonoša, kosačka zdravica, etnofestival u selu Paležnica.

¹⁴ Takmičenje u pripremanju starih jela, majstori starih zanata, poselo kraj lampeka, etno dvorište i dr.

(10), "Dani novog hleba" Kanjiža (10)¹⁵, "Homoljski motivi" Kučevo (10)¹⁶, "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac¹⁷ i "Vrela Homolja" Žagubica¹⁸ (9).

Pojedine manifestacije, osim što same po sebi predstavljaju turističkom vrednost, svojom *lokacijom održavanja* na/ili u blizini prirodno ili antropogeografski atraktivnog turističkog lokaliteta, predstavljaju značajnu komponentu određene turističke destinacije. Održavaju se na seoskim i gradskim trgovima i ulicama; livadama i njivama; izletištim i planinama (Vršačke planine, Fruška Gora, Zlatibor, Zlatar, Homoljske planine, Javor, Golija, Jastrebac, Stara planina, izletišta Jabuka), banjama (Vrnjačka Banja, Palić, Banja Koviljača; Banja Vrujci; Bukovička Banja; Banja Bezdani; Sokobanja, Prilički kiseljak), pored antropogenih turističkih lokaliteta (arheološko nalazište Sirmijum, Golubačka tvrđava, dvorac Dunderskih u Kulpinu, arheološko nalazište Lepenski Vir, Šarganska osmica, domovima kulture, manastirima i crkvama (Gračanica, Kalenić, Oplenac). U vezi s navedenim je još jedan kriterijum – udaljenost od turistički atraktivnog lokaliteta (tabela 4).

Tabela 4. Udaljenost manifestacija od turistički atraktivnog lokaliteta

Udaljenost od turistički atraktivnog lokaliteta u km	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
Do 1	5 bodova	35
2-10	4 boda	26
11-20	3 boda	37
21-30	2 boda	42
31-40	1 bod	17
Preko 40	0 bodova	13

Dužina trajanja manifestacija je najčešće od jedan do tri dana, ali ima i manifestacija koje se održavaju i po nedelju dana, pa i duže. Vreme i mesto održavanja etnografskih manifestacija najčešće su u uzročno-posledičnoj vezi. Festivali folklor se uglavnom održavaju tokom cele godine, u sportskim halama, školama, domovima kulture i slično, u urbanim sredinama. Manifestacije poput žetelačkih svečanosti, takmičenja u košenju trave, održavaju se na njivama, odnosno livadama, tokom jula i avgusta meseca. Veliki broj sabora

¹⁵ Vašar tradicionalnih zanata, osvećenje novog hleba na pozornici i kulturni program.

¹⁶ Bazar starih zanata, demonstracija starog načina ispiranja zlata na Peku, takmičenje u pripremanju starih narodnih jela i izložba narodnih rukotvorina, smotru dečjeg izvornog narodnog stvaralaštva.

¹⁷ Sabor u porti srednjovekovnog manastira Kalenić, narodni višeboj, smotra etnostvaralaštva.

¹⁸ Narodne rukotvorine, tradicionalna jela, folklor.

(smotri) narodnog stvaralaštva se održava na turistički atraktivnim mestima i lokalitetima, od maja do septembra, a najčešće u ruralnim sredinama. Smotre i festivali dečjeg folklora se održavaju u prolećnim mesecima (april i maj).

Organizatori etnografskih manifestacija najčešće su kulturno-umetnička društva, domovi kulture, skupštine opština, nevladine organizacije, a kod sabora i opštinske turističke organizacije.

Prema rangu etnografskih manifestacija, izdvojenom od strane organizatora, u Srbiji se održava 22 međunarodne¹⁹, 16 nacionalnih, 49 regionalnih i 85 lokalnih manifestacija. U zavisnosti od ranga, lokacije održavanja i dužine trajanja, broj posetilaca je od nekoliko stotina do nekoliko desetina hiljada, a broj *učesnika* od 11 pa do preko 1000 (tabele 5 i 6).

Tabela 5. Vrednovanje manifestacija prema broju posetilaca

Broj posetilaca	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
Do 500	0 bodova	59
501 do 1000	1 bod	54
1000-4999	2 boda	23
5000-9999	3 boda	9
10000-20000	4 boda	17
Preko 20000	5 bodova	8

Po broju posetilaca, izdvajaju se: Sabor narodnog stvaralaštva Srbije Oplenac, sa 50000; "Homoljski motivi" Kučevo sa 40000, Slovačke narodne svečanosti Bački Petrovac, Etnofestival hrane i muzike Vojvodine Novi Sad i "Dužijanca" Subotica sa po 30000; "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac, "Etnofestival istočne Srbije" i "Čobanski dani" Kosjerić, sa 20000 posetilaca.

¹⁹ Međunarodna izložba ručnih radova i kolekcionarstva (svaki put u drugom mestu); Međunarodni festival slovačkih narodnih pesama "Susret v Pivničkom polju", Pivnice; Međunarodni festival dečjih folklornih ansambala "Kad lipe cvetaju" Vrnjačka Banja; Međunarodni festival folklora "Dečji osmeh" Sombor; "Trojni susreti" Bezdan; "Žetelačko takmičenje Karpatskog basena" Gornji Breg; "Mostovi Balkana" Prijepolje; Međunarodni festival folklora Pirot; Međunarodni folklorni festival "Justiniana Prima" Lebane; Međunarodni festival folklora i etno grupa Vrbas; Međunarodni festival folklora "Vršački venac"; Međunarodni festival folklora "Evropa igra" Loznica; Međunarodna smotra folklora "Nišavski horovod" Dimitrovgrad; Međunarodni festival folklora "Lala" Zrenjanin; Međunarodni festival folklora veterana Sombor; Međunarodni festival folklora Sremska Mitrovica; "Interetno festival" Subotica; Međunarodni festival folklora "Zlatni lokvanj" Lok; Međunarodni festival folklora Bujanovac; Međunarodna smotra folklora Bajmok; Sabor na Kadibogazu; "Koketanec" Bečej.

Tabela 6. Vrednovanje manifestacija prema broju učesnika u programu

Broj učesnika	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
Do 10	0 bodova	0
11-50	1 bod	12
51-100	2 boda	51
101-500	3 boda	79
501-1000	4 boda	18
Preko 1000	5 bodova	20

Po broju učesnika u programu, izdvajaju se: "Dužijanica" Subotica, sa 10000; Festival folklora "Zlatni opanak" Valjevo sa 5000 učesnika, Festival muziciranja na arhaičnim instrumentima "Đenđeš Bokrata i Durindo" i "Etnofestival hrane i muzike Vojvodine" Novi Sad, "Dužionica" Sombor sa po 3000, kao i "Slovačke narodne svečanosti" Bački Petrovac, Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac i "Sanstefanski dani novog hleba" Kanjiža, sa po 2000 učesnika.

Rang po geografskom poreklu posetilaca i učesnika, preciznije ukazuje na rang manifestacije (tabele 7 i 8). Kod folklornih festivala, učesnici su, osim iz Srbije, folklorni ansambli iz država nastalih raspadom SFR Jugoslavije, država-matica nacionalnih manjina u Srbiji, kao i drugih evropskih (Francuska, Grčka, Nemačka, Poljska, Rusija, Ukrajina i dr) i drugih država u svetu (SAD, Japan, Turska i dr). Kod ostalih etnografskih manifestacija, uglavnom su učesnici sa teritorije Srbije i država nastalih raspadom SFR Jugoslavije. Izuzetak su festivali: "Vršачki venac", "Evropa igra", "Interetnofest", "Lala", Festival muzike i folklora Rumuna u Vojvodini, "Tancuj, tancuj", "Nišavski horovod", gde je deo posetilaca poreklom iz država u okruženju ili država-matica nacionalnih manjina (tabela 7).

Tabela 7. Rang manifestacija prema geografskom poreklu posetilaca

Poreklo posetilaca	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
Iz istog naselje i opština	0 bodova	75
Iz okolne opštine	1 bod	62
Iz pokrajina	2 boda	21
Iz Srbije	3 boda	6
Sa prostora bivše SFRJ i država u susedstvu	4 bodova	6
Iz inostranstva	5 bodova	0

Najveći broj posetilaca je sa teritorije iste opštine i okolnih opština održavanja etnografske manifestacije. Prema istraživanjima (Brankov i dr. 2009, 79-80; Bjeljac, Brankov 2010), oko dve trećine posetilaca je iz okolnih prostora odnosno u zoni poludnevnih izleta.²⁰

²⁰ Na udaljenosti od tri sata (drumskim prevoznim sredstvima) od turističke lokacije.

Tabela 8. Rang manifestacija prema geografskom poreklu učesnika

Poreklo učesnika	Skala ocenjivanja	Broj manifestacija
Isto naselje i opština	0 bodova	56
Okolne opštine	1 bod	63
Iz pokrajina	2 boda	31
Iz Srbije	3 boda	6
S prostora bivše SFRJ i država u susedstvu	4 bodova	10
Iz inostranstva	5 bodova	4

*Umetnička vrednost*²¹ obuhvata ocenjivanje: ambijenta, faktore koji su od značaja pri dizajniranju turističkog proizvoda, kulturni značaj, kapacitet i kvalitet sadržaja programa (Cros 2000; Bjeljic i dr. 2009). Prema ovom kriterijumu (s ocenom 4) izdvajaju se: "Interetnofest" Subotica, "Vršački venac" Vršac, "Đendeš Bokreta i Durindo", "Slovačke narodne svečanosti" Bački Petrovac, "Zlatne ruke Srbije", "Krajinski običaji", "Homoljski motivi", "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac, Sabor narodnog stvaralaštva Srbije Oplenac, Smotra narodnog stvaralaštva dece Srbije" Ratina, "Crnorečje u pesmi i igri" i "Dužijanca" Subotica. Srednja umetnička vrednost etnografskih manifestacija je 3.

*Zadovoljstvo posetilaca i učesnika*²² programom je veoma važan kriterijum, a posetioci i učesnici etnografske manifestacije u Srbiji, u proseku, ocenjuju s ocenom 4. Posebno se izdvajaju: "Kad lipe cvetaju" Vrnjačka Banja, Sabor narodnog stvaralaštva Srbije Oplenac, Slovačke narodne svečanosti Bački Petrovac, festival folklora "Evropa igra" Loznica, koji su ocenjeni s ocenom 5. Najčešće primedbe posetilaca su vašarski karakter manifestacije, nedostatak sanitarnih čvorova, nedostatak parking mesta i slično (Brankov i dr. 2009, 87-88; Bjeljic, Brankov 2010).

Ekonomski kriterijumi za turizmološko vrednovanje etnografskih manifestacija

Drugu grupu kriterijuma turističke valorizacije čine ekonomski kriterijumi, koji obuhvataju: uticaj etnografskih manifestacija na kapitalne projekte, ekološke, ekonomske, medijske i političke prilike i *stakeholder* odnose tj. saradnju s turi-

²¹ Izvršili smo rangiranje prema modifikovanom Hilari du Kros modelu turističke valorizacije (Cros H.d, 2000; Bjeljic i dr, 2009) povezano sa sadržajem manifestacije. Ovaj model je vrlo kompleksan i kompletan jer vrednuje turistički, ali i sektor upravljanja kulturnim dobrima, kao i ocenu kapaciteta kulturnog dobra da primi posetioce. Ocene su od 0 do 5.

²² Faktori koji najviše utiču na ocenu kvaliteta manifestacija od strane posetilaca su: ambijent, turistička aktivnost u regionu, kvalitet manifestacionog turističkog proizvoda, odnos lokalne zajednice prema posetiocima manifestacije, sigurnost boravka na destinaciji tokom manifestacije, društveni uticaj manifestacije. Ocene su od 0 do 5 (Hadžić O., Bjeljic Ž, 2006).

stičkim organizacijama (Goldblatt J. 2000, 4; Bjeljac 2006, 123-125; Bjeljac, Brankov 2008, 139-140).

Svi kriterijumi su posmatrani pre i posle održavanja manifestacije, a skala ocenjivanja je od 0 do 5. Uticaj kapitalnih projekata se odnosi na izgrađenost infrastrukture, ekološki na zaštitu životne sredine, medijski na uticaj masovnih medija, politički na uticaj trenutne političke situacije u zemlji održavanja, ekonomski na finansijsku dobit manifestacije (prihod iz budžeta, zarada od prodatih ulaznica, i sl.), a stakeholder odnosi obuhvataju uticaj svih učesnika u organizovanju manifestacije na sam tok njenog planiranja i održavanja.

Organizovanje etnografskih manifestacija nema direktan a ni indirektan uticaj u *izgradnji kapitalnih objekata* infrastrukture i građevinarstva. Manifestacije se održavaju u objektima starim više decenija, a dešavaju se samo "kozmetičke promene", u smislu izgradnje letnje pozornice na otvorenom, minimalno povećanje kapaciteta za posetioce u objektima održavanja, promena unutrašnje dekoracije i slično. Uticaj na izgradnju kapitalnih investicija i pre i posle održavanja je na granici neuspešnog i marginalnog. Izuzetak je manifestacija "Kosidba na Rajcu" gde se radilo na obnovi putne infrastrukture.

Ekonomski uticaj etnografskih manifestacija na mesto i region održavanja je na granici zadovoljavajućeg i dobrog. Finansiraju se iz budžeta lokalne samouprave, republike (Ministarstvo za kulturu, Ministarstvo za regionalni razvoj), od donatora, sponzora i manjim delom od prodatih ulaznica. Po ekonomskom efektu izdvajaju se "Kosidba na Rajcu", "Sabor narodnog stvaralaštva Srbije" i "Etnofestival hrane i muzike Vojvodine".

Saradnja među stakeholderima je od ključnog značaja za uspešan razvoj turizma, posebno s obzirom na potrebu saradnje institucija kulture i turističkih preduzeća i institucija kulture međusobno. Saradnja između organizatora (opštinske zajednice za kulturu, skupštine opština, kulturno-umetnička društva) i turističkih organizacija je neuspešna i marginalna, osim kod manifestacija "Interetno fest", "Vršacki venac", "Evropa Igra", "Šumadijski opanak" gde je na granici zadovoljavajućeg i dobrog.

Medijska praćenost i promotivna aktivnost etnografskih manifestacija odvija se tako što lokalni i nacionalni elektronski i štampani *mediji* uglavnom prate najave njihovog održavanja, uz kratke izveštaje po završetku. "Dužijanica", "Kosidba na Rajcu", "Čobanski dani", "Zlatne ruke Srbije" su jedine etnografske manifestacije koje imaju i svoj veb sajt i koje aktivno rade na turističkoj promociji, putem učešća na sajmovima turizma samostalno ili u okviru opštinske turističke organizacije. Većina ostalih etnografskih manifestacija se samo delimično pojavljuje u turističkoj ponudi opštinskih turističkih manifestacija, neposredno pre održavanja manifestacija, ili izvođenjem atraktivnog programa manifestacije na sajmovima turizma u Srbiji (Beograd, Novi Sad).

Politički uticaji obuhvataju ocenu koliko manifestacija ima uticaja na društveno političke prilike u regionu održavanja. Etnografske manifestacije predstavljaju efekte koji utiču na stvaranje pozitivnog stava posetilaca i učesnika iz

inostranstva prema Srbiji, a takođe i boljem međusobnom razumevanju stanovništva Srbije. To se posebno odnosi na etnografske manifestacije međunarodnog i nacionalnog ranga, kao i manifestacije koje organizuju nacionalne manjine u Srbiji. Uticaj ovih manifestacija na političke prilike može se oceniti da je na granici veoma dobrog i odličnog, osim manifestacija koje se održavaju na Kosovu i Metohiji gde je u oceni neuspešan.

Ekološki uticaji koji su posledica organizovanja etnografskih manifestacija mahom su negativni, u smislu zagađenja lokacije na kojoj se manifestacija održava velikim količinama raznih vrsta otpadaka, kao i velikom bukom koja utiče na okolne stambene prostore. To je posebno izraženo tokom etnografskih manifestacija koje se održavaju na otvorenom prostoru. Preko organizovanja ekoloških tribina i kampanja, organizatori pojedinih manifestacija (npr. "Dužijanica", "Kosidba na Rajcu") pokušavaju da podignu svest o potrebi zaštite životne sredine kod posetilaca. Pojedini programi Smotri narodnog stvaralaštva, sami po sebi imaju i ekološki aspekt (način pripreme hrane, izložbe zdrave hrane i slično).

Saradnja s turističkim organizacijama se u najvećoj meri svodi na davanje informacija o datumu održavanja manifestacije za kalendar turističkih priredbi. Izuzetak su manifestacije: "Kosidba na Rajcu", "Dužijanica", "Zlatne ruke Srbije", "Zlatne niti", "Evropa igra", "Etnofestival hrane i muzike Vojvodine", "Etnofestival Golubac", "Etnofestival istočne Srbije", "Na Moravi vodenica stara", gde opštinske turističke organizacije učestvuju kao organizatori ili suorganizatori. Saradnja s turističkim agencijama u najvećem broju slučajeva ne postoji, te posetioци dolaze samoinicijativno. Izuzetak su "Ovčarski dani" Sakule, "Kosidba na Rajcu", "Dužijanica" i "Zlatne ruke Srbije", gde se beleži i organizovani dolazak posetilaca (Brankov i dr. 2009, 90; Bjeljic, Brankov, 2010; Bjeljic, Čurčić 2008, 189). Lokalne turističke agencije ne pokazuju interes za organizovano pravljenje izleta na turistički atraktivne lokalitete u bliskom okruženju lokacije manifestacije. Izuzetak su: "Dani Evrope" (izleti po Jadru), "Zavičajni dani Mokre Gore" (obilazak Šarganske osmice i Mećavnika).

Tabela 9. Vrednovanje manifestacija prema ekonomskim kriterijumima uspešnosti

Nivo uspešnosti manifestacija		
Ekonomski kriterijumi vrednovanja: Pozitivni uticaji manifestacija u domenu:	Neuspešno	Zadovoljavajuće
Kapitalnih investicija		
Pre	132	34
Posle	152	17
Ekologije		
Pre	145	22
Posle	157	10

Medija		
Pre	121	35
Posle	150	16
Društveno-političkih prilika		
Pre	13	60
Posle	21	65
Ekonomije		
Pre	97	70
Posle	96	73
Stakeholder odnosa		
Pre	128	31
Posle	152	13
Saradnje sa turističkim organizacijama		
Pre	89	35
Posle	87	41

Opšta ocena etnografskih manifestacija na osnovu geografske i ekonomske valorizacije

Analizirajući geografske i ekonomske kriterijume, izdvojene su tri kategorije etnografskih manifestacija. U prvu kategoriju spadaju manifestacije koje mogu da čine samostalnu turističku vrednost: "Kosidba na Rajcu", planina Rajac, opština Ljig (92 boda); "Dužijanica", Subotica (81 bod) i "Sabor narodnog stvaralaštva Srbije", Oplenac, Topola (80 bodova).

Drugu kategoriju čine etnografske manifestacije koje predstavljaju značajnu dopunu turističkog boravka. U ovoj kategoriji se nalaze: Sabor frulaša Srbije "Oj Moravo" Prislonica (60 bodova), "Zlatne ruke Srbije"²³ (69 bodova), "Slovačke narodne svečanosti" Bački Petrovac (60 bodova), "Prođoh Levač, prođoh Šumadiju" Rekovac (62 boda), "Homoljski Motivi" Kučevo (61 bod), Festival folklor "Vršacki venac" Vršac (64 boda), "Žetelačke svečanosti" Gornji Breg (62 boda), "Dani Azanjske pogače" Azanja (61 bod), "Čobanski dani" Kosjerić (61 bod) i Etnofestival hrane Vojvodine Novi Sad (61 bod).

U trećoj kategoriji su ostale manifestacije, u kojoj posebna pažnja treba da se obrati na etnografske manifestacije koje se održavaju u nerazvijenim ili nedovoljno razvijenim naseljima Srbije, koje mogu da predstavljaju potencijal za razvoj turizma, a time i razvoj ukupne privrede. U okviru treće grupe, po broju bodova, izdvajaju se manifestacije: "Đendeš Bokreta i Durindo" (59 bodova)²⁴, "Interetno fest", Subotica (58 bodova), "Crnorečje u pesmi i igri", Boljevac (53 boda), "Krajinski običaji", Negotin (58 bodova), "Padeški

²³ Ova manifestacija se održava svaki put u drugom atraktivnom turističkom mestu Srbije.

²⁴ Manifestacija se održava svaki put u drugom naselju Srbije u kome mađarska nacionalna manjina ima apsolutnu ili relativnu većinu stanovništva.

kladenac", Padež (56 bodova), "Sanstefanski dani novog hleba", Kanjiža (57 bodova) i Smotra narodnog stvaralaštva dece Srbije" Ratina (49 bodova).

Analizom etnografskih manifestacija utvrđeni su i određeni nedostaci. Jedan od uočenih nedostataka je volontarizam organizatora. Većina etnografskih manifestacija ima neprofitni karakter i finansirane su iz budžeta lokalnih samouprava što bi u narednom periodu trebalo promeniti uvođenjem ulaznica, prodajom suvenira, organizovanjem kreativnih radionica i programa koji bi omogućili da sami posetioци u njima učestvuju motivisani raznim nagradama. Primetan je i nedostatak saradnje između organizatora, smeštajnog sektora i specijalizovanih turoperatora i turističkih agencija, jer posetioци mahom dolaze samoinicijativno, bez organizovanih grupa i kontakata s organizatorima manifestacija. Potrebno je što pre podstaći turističke agencije da organizovano dovode posetioce, kao i da u cilju obogaćivanja turističke ponude organizuju izlete na atraktivne turističke lokalitete u okolini. Jedan od nedostataka turističke ponude je i nepostojanje specijalizovanih trgovina vezanih za lokalne proizvode i lokalnu tradiciju (hrana, suveniri, rukotvorine, itd.).

Zaključak

Svi aspekti kulture i tradicije življenja mnogobrojnih naroda i nacionalnih manjina Srbije ostali su na razne načine sačuvani do današnjih dana, što čini raznovrsno etnografsko bogatstvo veoma atraktivnim za plasman u turizmu. Prezentovanje etnografskih vrednosti u formi turističkog proizvoda ostvaruje dva veoma bitna cilja: prvi cilj je upoznavanje posetilaca manifestacija, domaćih i stranih, s tradicionalnom kulturom, odnosno običajima, verovanjima, ritualima, načinima privređivanja u prošlosti; a drugi cilj da se etnografsko nasleđe, koje u svom prirodnom (izvornom) obliku ne predstavlja posebnu turističku vrednost, profesionalno i stručno prezentuje putem određenih manifestacija čime ono dobija svoju upotrebnu vrednost, a turistička ponuda snažan potencijal koji podstiče turistička kretanja.

Turističko aktiviranje etnografskih vrednosti stoga bi trebalo da omogući:

- Svest kod organizatora manifestacija o potrebi za upoznavanjem, približavanjem i očuvanjem tradicije kroz ovako široko dostupan način prezentacije kulturnog nasleđa Srbije;
- upoznavanje posetilaca s prošlošću i razvijanje njihovog identiteta;
- približavanje kulturnih različitosti naroda Srbije posetiocima, čime se izgrađuju, neguju i unapređuju dobri međukulturni odnosi;
- proširivanje kulturnih vidika i podizanje kulturnog nivoa.

Etnografske manifestacije u Srbiji pokazale su svoju veliku snagu kroz izuzetnu raznolikost i raznovrsnost programa, kroz izraženo dugu tradiciju održavanja, dobru povezanost s neposrednim okruženjem tj. mestom održavanja, prema rangu održavanja i umetničkoj vrednosti. Svi nabrojani elementi daju

karakter atraktivnosti etnografskim manifestacijama, što može u opštoj eri globalizma i težnje ka kulturnoj unifikaciji Evrope i sveta, da predstavlja važan marketinški adut u kreiranju turističkog proizvoda i njegovom plasmanu na međunarodnom turističkom tržištu.

Literatura i izvori

- Bjeljac Ž. 2006. Teorijsko metodološke osnove manifestacionog turizma. Beograd: *Geografski Institut "Jovan Cvijić" SANU*, Posebno izdanje, knj. 67.
- Bjeljac Ž. 2007. Podela i klasifikacija manifestacionog turizma, sa primerima u Srbiji. *Zbornik radova Drugog susreta organizatora turističkih manifestacija, Vodič kroz turističke manifestacije*, Visoka strukovna turistička škola, Beograd: 3-18.
- Bjeljac Ž., Brankov J. 2008. Tradicionalne likovne manifestacije kao deo turističke ponude Srbije. *Časopis za teoriju i praksu hotelijerstva "Hotellink"* 12, Visoka hotelijerska škola, Beograd: 135-142.
- Bjeljac Ž., Brankov J. 2010. Turistička manifestacija "Ovčarski dani". *Časopis Hotellink*, Visoka hotelijerska škola, Beograd (u štampi).
- Bjeljac, Ž. Ćurčić, N. 2005. Ethnographic Events in Vojvodina as Part of Tourist Offer. *Geographica Panonica* 9, Department of Geography, Tourism and Hotel Management, Faculty of Natural Sciences, Novi Sad: 59-64.
- Bjeljac Ž, Ćurčić N 2007. Turističke manifestacije na prostoru Zapadnog Pomoravlja. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva* 87 (2): 228-240.
- Bjeljac Ž, Ćurčić N. 2008. Turistička valorizacija žetelačkih svečanosti u Srbiji. *Glasnik Srpskog Geografskog društva* 88 (4): 177-192.
- Brankov J, Bjeljac Ž, Popović B. I. 2009. "Haymaking on Rajac mountain" tourist event analyses according to gender and age structure. *Zbornik radova Geografskog Instituta "Jovan Cvijić" SANU* 59 (1): 75-92.
- Bjeljac Ž, Brankov J, Popović B. I. 2009. Turistička valorizacija Kosidbi u Srbiji i okruženju. *Glasnik Srpskog Geografskog društva* 89 (2): 149-163.
- Cros du H. 2000. *Planing for sustainable Cultural Heritage Tourism in Hong Kong. Final report to the Lord Wilson Heritage Trust Council*, SAR.
- Goldblatt J. 2000. A Future for Event Management: The Analysis of Major Trends Impacting the Emerging Profession in Settings: The Agenda. *Proceedings of Conference on Event Evaluation, Research and Education* 1-8. Sydney: <http://bussines.edu.au>
- Hadžić O, Stojaković G, Herman Milinković K, Vanić T, i I. Ivanović. 2005. *Kulturni turizam*. Novi Sad: Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet.
- Hadžić O, Bjeljac Ž. 2006. Ispitivanje faktora koji utiču na zadovoljstvo turističkim doživljajem turiste-posetioca u Novom Sadu. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva* 86 (2): 261-276.
- Strategija turizma Republike Srbije od 2005. do 2015. godine*. 2005. Horvat Konsalting, Zagreb, Ekonomski fakultet, Beograd, Ministarstvo trgovine i turizma Republike Srbije, Beograd.
- www.e-kultura.net 20.03.2009
- www.serbia-tourism.org/dogadjaji 22.03.2009
- www.vojvodinaonline.org/događaji 25.03.2009

Željko Bjeljac / Nevena Ćurčić

An Evaluation of Folklore Events in Serbia in
Terms of Tourism

In Serbia there are many traditional events based on tradition, folklore, old customs and traditional crafts and trades. Folklore events are the oldest elements in the development of tourism and provide a sufficient motive for tourist visits. On the basis of their program content, these events can be divided into folklore and folk music festivals, festivals of folk customs, and children's folklore festivals. This paper offers a categorization of folklore events according to economic and geographic criteria; particular attention has been given to events that already are, or have great potential for becoming, a major attraction of the tourist destination in question and can thus contribute to a faster and higher-quality development of tourism.

Key words: Serbia, demography, transition, ethnography, folklore events, tourism offerings, tradition, folklore, customs

Željko Bjeljac / Nevena Ćurčić

Valorisation touristique des manifestations
ethnographiques en Serbie

Sur le territoire de la Serbie il existe un nombre important de manifestations traditionnelles, basées sur la tradition, le folklore, les coutumes et l'économie ancienne. Les manifestations ethnographiques représentent les éléments les plus anciens du développement du tourisme et un motif suffisant de visite touristique. D'après le contenu du programme, ces manifestations peuvent être classifiées en des manifestations de folklore et de musique populaire traditionnelle, manifestations de coutumes et festivals folkloriques d'enfants. Dans ce travail une catégorisation des manifestations ethnographiques a été effectuée à partir du groupe de critères économique et géographique; ici sont notamment mises à part les manifestations qui représentent déjà ou ont un potentiel suffisamment fort pour devenir la force motrice et porteuse d'un développement du tourisme plus rapide et de meilleure qualité.

Mots-clés: Serbie, démographie, transition, ethnographie, manifestations, offre touristique, tradition, folklore, coutumes

Primljeno 23.03.2010.

Prihvaćeno 31.03.2010.